

Подковенко Т. О.
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та
історії держави і права
Юридичного факультету
ТНЕУ

Правове регулювання організації та діяльності Збройних Сил в період гетьманату Павла Скоропадського

Широкі поступи на шляху утвердження української державності, розбудова демократичної правової держави та громадянського суспільства стали поштовхом не тільки до кардинальних змін у житті українського суспільства, але й вимагають переосмислення, переоцінки різних політико-правових явищ та розробки якісно нових, виважених шляхів реформування суспільного життя. Невичерпним джерелом на цьому шляху повинна бути спадщина національного державотворення, той історичний досвід, яким так багата наша історія.

Вивчення історичного досвіду національного державотворення може дати відповіді на чимало питань, які виникають сьогодні в процесі розбудови незалежної Української держави. Це стосується також і проблеми створення національної професійної армії на контрактній основі. Адже саме одним з основних чинників, що забезпечує цілісність і незалежність держави є створення Збройних Сил, здатних забезпечити державний суверенітет.

Феномен Української Держави Павла Скоропадського завжди викликав інтерес українських науковців, публіцистів, політичних діячів. Суттєвий внесок у дослідження питань розвитку української державності зроблено сучасними науковцями, серед них: Ж. Дзейко, В. Землянська, О. Копиленко, М. Кравчук, В. Кульчицький, О. Мироненко, П. Музиченко, Ю. Римаренко, А. Рогожин, В. Рум'янцев, О. Святоцький, Б. Тищик, І. Усенко, В. Чехович, О. Шевченко, Ю. Шемшученко, О. Ярмиш та ін. Їх праці є свідченням постійного зростання інтересу науковців до державотворчих процесів

періоду Української революції 1917–1920 рр., до вивчення національної спадщини та відтворення історичної справедливості.

Період Української Держави гетьманату Павла Скоропадського і сьогодні отримує неоднозначні оцінки. Досить часто зустрічаємо характеристики цього періоду як періоду монархічного, диктаторського, авторитарного політичного режиму. І в той же час більшість науковців схиляється до думки, що авторитарний режим гетьмана Павла Скоропадського виправдовував своє існування необхідністю національного звільнення та відродження. Адже вплив авторитаризму на суспільний розвиток має як слабкі, так і сильні сторони. Це і спроможність забезпечувати політичну стабільність та суспільний порядок, мобілізувати суспільні ресурси на вирішення певних завдань, стримувати опір політичних супротивників.

З приходом до влади Павла Скоропадського у квітні 1918 року розпочався новий етап у розбудові української державності періоду 1917 – 1920 рр. Це була не просто спроба відновити українську державність, а розвиток широкої ідейно–політичної течії у формі гетьманського руху. Рішуча відмова від політики Центральної Ради, визначила спрямованість на кардинальні зміни у суспільно–політичному житті країни. Фактично у цей час вся повнота влади зосередилася в руках Павла Скоропадського, який проголосив себе Гетьманом України. На особливу увагу заслуговує чітка визначеність гетьмана щодо напрямків внутрішньої та зовнішньої політики, що було відображено у перших нормативно-правових актах: “Грамоті до всього Українського Народу” та “Законах про тимчасовий державний устрій України”.

З огляду на потребу захисту суверенітету, незалежності, недоторканності влади і території від різних завойовників верховна влада Української Держави зобов’язана була дбати про розбудову власних Збройних Сил. І дійсно, як стверджує М. Кравчук, гетьман П.Скоропадський, засуджуючи “революційний романтизм” Центральної Ради на правовій

основі розпочав формування регулярної армії та флоту. Під його керівництвом був детально розроблений реальний план військового будівництва, який передбачав: заснування широкої мережі військових закладів, введення військової повинності, відновлення військових рангів та звань, вироблення та затвердження обґрунтованих штатно–організаційних структур всіх родів військ¹.

Як відомо, ще Військове Міністерство Центральної Ради в березні 1918 року відкинуло концепцію створення національної армії на міліцейській основі й опрацювало план регулярної армії на основі територіального набору з 8 корпусів піхоти та 4 ½ дивізії кінноти². Юридичне закріплення основ військового будівництва часів Гетьманату було здійснене уже першими актами: “Грамотою до всього Українського народу” та “Законами про тимчасовий державний устрій України”.

П. Скоропадський, на відміну від лідерів Центральної Ради, розумів місце і роль армії в утвердженні та забезпеченні української державності. Адже жодна диктатура в історії людства не могла здійснювати управління державою без ставки на насильство, на силові структури держави, основою державного апарату серед яких завжди була армія. Ось чому вже в травні - червні на розбудову армії уряд Української Держави асигнував безпрецедентну для зруйнованого бюджету суму 62,6 млн. карбованців. Гетьман особисто очолив апарат Військового Міністерства і Генерального штабу як Верховний Воєвода Української Армії і Флоту, відповідно до статті 5 “Законів про тимчасовий державний устрій України”³. Він намагався організувати спочатку невелику, але цілком певну армію, основою якої мав стати сформований надійний офіцерський корпус з українських і російських офіцерів. Однак, творенню Української армії за Гетьманату головну перешкоду становило німецьке командування, а також призначуване урядом вище військове керівництво, яке здебільшого за походженням і духом було російське. Ворожі до всього українського, вони під текстом “нефаховості” усували з військових частин українців і замість них призначали своїх

земляків, які втечею на Україну рятувалися від більшовиків. Німецьке командування на словах дозволяло, але на справді відсувало організацію Української армії. Така політика вирішально вплинула на характер Українських збройних сил⁴.

У своїй монографії М. Кравчук підкреслює, що до справи будівництва збройних сил були залучені люди доброї волі, котрі дорожили своєю діяльністю і бажали Україні ладу і порядку. Між ними були й такі, що ще донедавно не належали до українства і навіть не говорили рідною мовою, а тепер хотіли служити Україні. Найбільше таких людей було серед військових і урядовців. З цієї причини Військове міністерство 15 травня 1918 р. видало наказ про ведення діловодства у війську тільки українською мовою. Для урядовців, що не знали української мови, організовувались курси. Серед них – інструкторська офіцерська школа для перепідготовки, підвищення кваліфікації та проходження курсу українознавства офіцерами колишньої російської армії. Слід зазначити, що реорганізація та підбір кадрів здійснювалися за принципом професіональності, а не партійної належності⁵.

Ще у своєму першому наказі Ч. 155 від 15 травня 1918 року тимчасово виконуючий обов'язки військового міністра отаман О. Лігнау звертав увагу кожного військовика на усвідомлення того, що Українська держава тільки тоді буде міцна і незалежна, коли у неї буде високоорганізоване військо. Далі він підкреслював: “минулий рік яскраво підтвердив як потужна армія (маючи на увазі армію Центральної Ради) завдяки політизації і міжпартійній боротьбі суттєво втратила дисципліну та організованість і перетворилася на озброєні банди, що боязко тікали від ворога, а небезпечні були лише для мирного населення. Армія повинна бути поза політикою, виконуючи лише одне завдання – служіння державі⁶. У наказі затверджувались принципи будівництва армії: децентралізації діяльності з наданням широкої ініціативи кожному працюючому, в межах його компетенції, при високій організації керівництва вищих інституцій; надання пріоритету розвитку органів управління; професіоналізму, компетентності і високої продуктивності.

Особлива увага надавалась принципу законності. “Кожна репресія повинна мати цілком законну і важну підставу; кожний повинен бути певним, що права його під охороною справедливого й безприхильного закону”⁷.

Законодавчу базу військового будівництва складала декілька нормативно-правових актів, в першу чергу це Закон “Про загальний військовий обов’язок” від 24 липня 1918 р. Відповідно до Закону, призов на дійсну військову службу мав здійснюватись двічі на рік – 15 листопада та 1 березня. Тривалість дійсної військової служби була такою: у піхоті – 2 роки, у кінноті і артилерії – 3 роки, а на флоті – 4 роки. Служба у запасі тривала до 38 років, а в ополченні від 39 до 45 років. Не допускались до військової служби позбавлені судом прав стану. Загальна чисельність армії мала становити майже 310 тисяч військовиків, з них: 175 генералів, 14 930 старшин, 2975 військових урядовців. На утримання збройних сил Гетьманату планувалось виділити 1 млрд. карбованців. Тоді ж було затверджено і план реорганізації армії, розроблений Генштабом⁸.

У цей же час набрав чинності Закон “Про обов’язковість військової повинності і про заклик 5000 чоловіків для комплектування Сердюцької дивізії”. Відповідно до Закону було визначено, “загальну військову повинність вважати повинністю, яку усі громадяни Української Держави мусять обов’язково виконувати в свій час”⁹. Відповідно до “Інструкції відбору молодих людей для комплектування Сердюцької Гетьманської дивізії” в першу чергу відбиралися молоді особи віком 18-25 років, виключно з сімейств землевласників-хліборобів, які мали більшу кількість землі¹⁰. Контроль за виконанням покладался на повітові організації хліборобів-землевласників. Від кожного повіту мало бути по 125 кандидатів, кожний з яких повинен мати персональне посвідчення від відповідної організації хліборобів.

8 листопада 1918 р. Гетьман видав наказ про достроковий призов 164 тисяч юнаків до війська. Призову підлягали новобранці 1899 року народження. Таким чином, термінове поповнення армії і флоту Української

Держави могло відбуватися і за рахунок юнаків, які не досягли віку 19 років, скінчили середню і не вступили до вищої школи, а також старших від 19 років, у яких закінчилися відстрочки¹¹. Однак цей наказ практично не діяв через ріст безладдя і непокори зі сторони народу. Юнаки не ставали на військовий облік й ухилялися від запису до війська. Через це призов неодноразово переносився на пізніші терміни.

У той же день Рада Міністрів ухвалила новий Статут військової повинності. Військова повинність проголошувалась обов'язковою для всіх громадян Української Держави чоловічої статі. Ті, хто з різних причин не закликався до армії чи флоту, за винятком зовсім непрацездатних, мали сплачувати військовий податок. Юнаки віком від 15 років і вище могли вийти з українського громадянства лише після відбуття військової повинності¹². Відповідно до пунктів 34 – 41 Статуту громадяни під час перебування на дійсній військовій службі зберігали всі політичні та громадянські права, але підлягаючи всім вимогам і правилам військової служби, не мали права: а) користуватися активним виборчим правом до установ Української Держави законодавчих, громадських та самоврядувальних; б) входити в склад і приймати участь в будь – яких спілках, товариствах, партіях, радах, комітетах, що мають політичний характер¹³. Таким чином, Статут оголошував про “повну аполітичність армії”. Статут передбачав цілу систему відстрочок і пільг по відбуванню військової повинності: 1) за фізичними вадами; 2) за родинним становищем; 3) за освітою; 4) за освітою і родом занять. Розпис фізичних вад і хвороб, які перешкоджали прийому до служби, затверджувався міністерствами внутрішніх, військових справ та народного здоров'я¹⁴.

Статут військової повинності дещо змінив умови призову на службу, залишивши загальний принцип комплектування української армії відповідно до визначеного російським статутом 1 січня 1877 р., тобто на дійсну службу військовозобов'язані потрапляли шляхом жеребкування. Відтепер цьому правилу підлягали й особи з вищою і середньою освітою¹⁵.

Відомо, що суспільство на той час було занадто політизоване. Найбільше шкідливими, на думку урядовців гетьманської держави, були більшовицькі та інші антиукраїнські ідеї. Для боротьби з надмірним впливом цих ідей Гетьман 1 серпня 1918 р. затвердив Закон “Про політично-правове становище службовців військового відомства”, яким забороняв всім військовим брати участь в різних політичних мітингах, зборах, маніфестаціях та демонстраціях. Цим Законом передбачалось позбавлення їх активного виборчого права, права обиратись до законодавчих і громадських установ, при перебуванні на службі. Разом з тим надавалося пасивне виборче право (обиратися самим на виборні посади), за умови тимчасового звільнення з військової служби¹⁶.

18 листопада 1918 р. вийшов новий закон, за яким призову підлягали офіцери до 50 років, а надстроковики – незалежно від віку. Скасовувались майже всі пільги: до армії призивались державні службовці і студенти. Водночас значно збільшувалась чисельність добровольчих дружин. Того ж дня Гетьман оголосив всю територію України театром військових дій. Однак, навіть такі крайні заходи не могли покращити становище, в якому опинилася Україна.

Ще в червні 1918 року Гетьман П. Скоропадський, враховуючи давні традиції козаччини і керуючись власними актами, видав наказ про організацію козацтва, як окремого напіввійськового стану, що мав стати основою будівництва і розвитку як Української Держави, так і її армії. Він вважав, що саме козаччина уособлює цвіт української нації і стане головною силою у втіленні української національної ідеї у життя¹⁷. Це повинно було сприяти створенню з нащадків колишніх козаків Чернігівщини, Полтавщини і Київщини організованої й озброєної верстви, на яку б спиралася гетьманська влада. У рядах козацтва мало об’єднуватися заможніше селянство, що, на думку гетьманського уряду, могло протидіяти крайнім соціальним течіям. Але ж відновлення козаччини в такій формі, в якій думав здійснити її Гетьман, що вирізнявав особливо заможних селян, а не громадян

усяких станів, за виняткові заслуги для держави – таку віднову більша частина українського громадянства зустріла неприхильно. Творення окремого привілейованого стану настроювало селянські маси ще більш вороже до Гетьмана¹⁸.

16 жовтня 1918 року гетьманським універсалом було відновлено козацтво. Засноване П. Скоропадським козацтво мало таку структуру: козаки однієї губернії об'єднувалися в кіш на чолі з кошовим отаманом, який підлягав Гетьману; кіш складався з кількох полків – і так до рівня повіту. Очолювала всю цю структуру Велика Козацька Рада з 32 осіб, частина яких обиралася, а решта призначалася Гетьманом¹⁹. Однак подальша організація козацтва припинилася уже через місяць у зв'язку з листопадним повстанням.

Аналіз наукових праць, архівних документів і матеріалів підтверджує, що гетьманським урядом було проведено велику роботу в розробці правових основ національної армії, організації штатних структур, підрозділів, військових частин, об'єднань. Особливо велику роль в організації армії Гетьманату, в зміцненні дисципліни і правопорядку, як зазначено в нових наукових розробках, відіграла юридична служба. Вся організація дисципліни і правопорядку покладалася на Головне Військово-судове Управління Військового Міністерства, яке мало три відділи: загальний, прокурорський та законодавчий. До функцій загального відділу відносилось вирішення персональних та господарських справ. Прокурорський відділ, перейменований згодом на касаційний, здійснював прокурорський нагляд. Старшини законодавчого відділу працювали над новим українським військовим законодавством²⁰. Переважна більшість національно свідомих юристів працювали у законодавчому відділі, який очолював видатний військовий юрист Є. Мошинський. У результаті діяльності цього відділу було опрацьовано і видано низку законів. Зокрема, Закон від 30 травня 1918 р. “Про військову підсудність”, Закон від 21 червня 1918 р. “Про

організацію військово-судових інституцій та їх компетенції”, які були у вказаний строк прийняті гетьманською Радою Міністрів²¹.

Таким чином, П. Скоропадський, на відміну від керівників Центральної Ради, з самого початку усвідомлював необхідність організованої сильної армії, яка б стояла на охороні незалежності, самостійності, державності. Як зазначає О. Тимощук, “охоронна концепція гетьмана П. Скоропадського не передбачала постійного залучення армії до наведення порядку в межах країни. В умовах налагодження громадської безпеки і тенденції до усталеності правового життя в державі, чим визначився початок осені 1918 р., відбувалося розмежування діяльності поліцейських і військових сил в охоронній галузі згідно з їхнім функціональним призначенням”²². Створення армії базувалось на правовій основі, з дотриманням таких принципів як професіоналізм, використання історичних традицій козацтва, як народного війська, дотримання законності та правопорядку. Звичайно, впровадити все заплановане в життя за сім з половиною місяців Гетьманату не вдалося. Це було обумовлено суттєвими перепонами як з боку німецько-австрійського командування, так і з боку російського офіцерства.

На думку О. Тимощука, главі Української Держави та його урядовому оточенню вдалося розробити найбільш обґрунтовану та нормативно забезпечену державну охоронну концепцію²³.

Отже, військове законодавство в період Української Держави було досить розвиненим і становило вагомий частку всієї сукупності законодавчих актів, прийнятих за період її існування. Історичний досвід яскраво підкреслює, що українська нація – волелюбна нація, нація, яка завжди прагне до найвищого права – права нації на самовизначення, до створення власної незалежної держави. Тому і серед різних аспектів національного державотворення історичний досвід створення і правового закріплення організації та діяльності Збройних Сил періоду гетьманату Павла Скоропадського становить неабияку цінність для сьогодення.

Список використаної літератури:

- ¹ Кравчук М. Українська держава та військове будівництво в період Гетьманату // Нова політика. – 1998. – № 1. – С. 41.
- ² Кравчук М. Військові формування Української Держави за гетьмана П. Скоропадського // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України (Збірник наукових статей викладачів юридичного факультету).- Івано–Франківськ, 1997. – С. 21.
- ³ Законодательные акты 1918 года. Законы Украинской державы. (Законы, постановления, инструкции, циркуляры). Выпуск V. – Одесса, 1918. – С.2.
- ⁴ Енциклопедія Українознавства. У 10 т-х. /За ред. Кубійовича. – Нью-Йорк. Т.1. – Мюнхен–Нью–Йорк, 1949. – С.515.
- ⁵ Кравчук М. Правові основи будівництва Збройних Сил України в 1914–1993 рр. – Івано–Франківськ: Плай, 1997. – С. 124.
- ⁶ ЦДАВОУ. – Ф. 1077. – Оп. 5. – Спр. 10. – Арк. 96.
- ⁷ ЦДАВОУ. – Ф. 1077. – Оп. 5. – Спр. 10. – Арк. 96зв.
- ⁸ Кравчук М. Українська держава та військове будівництво в період Гетьманату // Нова політика. – 1998. – № 1. – С. 39.
- ⁹ ЦДАВОУ. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 270. – Арк. 1.
- ¹⁰ ЦДАВОУ. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 270. – Арк. 3.
- ¹¹ Мироненко О., Римаренко Ю., Усенко І., Чехович В. Українське державотворення: Словник-довідник. - К.: Либідь, 1997.- С. 54.
- ¹² Статут військової повинності, ухвалений Радою Міністрів Української держави. – К., 1918. – 51с.
- ¹³ Статут військової повинності, ухвалений Радою Міністрів Української держави. – К., 1918. – 51с.
- ¹⁴ Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін.– К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 367.
- ¹⁵ Тимощук О.В. Охоронний апарат Української держави (квітень – грудень 1918р.).- Х.: Видавництво Університету внутрішніх справ, 2000. – С.185.
- ¹⁶ Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917 – 1921 рр.: Спомини і роздуми. – Торонто, 1971. – С. 264.
- ¹⁷ Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін.– К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 375.
- ¹⁸ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992. – С. 430
- ¹⁹ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992. – С. 430.
- ²⁰ Кравчук М. Військові формування Української Держави за гетьмана П. Скоропадського // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України (Збірник наукових статей викладачів юридичного факультету).- Івано–Франківськ, 1998. – С. 26.

²¹ Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття 1917 – 1921 рр. – К.: Тиражувальний Центр УРП, 1995. – С. 188.

²² Тимощук О.В. Охоронний апарат Української держави (квітень – грудень 1918р.)- Х.: Видавництво Університету внутрішніх справ, 2000. – С.189.

²³ Тимощук О. В. Охоронний апарат Української держави (квітень – грудень 1918 р.): історико-правове дослідження. Автореф... докт. дис. Одеса, 2000. – С. 30.